

De liberala argumenten

Kritiken mot de centraliserade nationella alkoholpolitiska systemen i Norge, Sverige och Finland har vanligen baserats på en liberalistisk retorik. Forskarna och de olika institutionerna för alkoholkontroll har själva en benägenhet att beteckna alla åtgärder som ökar tillgången till alkohol som en ”liberalisering”. Positiva eller toleranta attityder till drickande uppfattas allmänt som liberala, i motsats till de konservativa eller paternalistiska. Termen implicerar ofta modernitet; en vilja att förändra och att frigöra kommande njutningar och livsstilar från de begränsningar som tidigare funnits.

Ändå är begreppet liberalism inom alkoholpolitiken både mångtydigt och motsägelsefullt. Kontrollsystemet självt betraktades som något oerhört modernt, och som något väsentligt för att de nordiska jordbrukssamhällena snabbt skulle kunna omformas till industriella, urbana och bildade kosmopolitiska kulturer. De liberala diskurserna innehåller en mångfald av argument som ibland är förknippade med varandra, ibland inte, och som definitivt inte har något direkt samband med mer allmänna samhällsliga eller ideologiska doktriner.

Man kan urskilja tre olika former av liberalt samhällstänkande: politisk liberalism, mark-

nadsliberalism och romantisk liberalism. Alla tre har uppträtt i de alkoholpolitiska debatterna, men relationerna mellan ställningstaganden beträffande alkoholpolitiken och mer allmänna samhällsliga eller politiska doktriner har inte varit rätlinjiga och de har skiftat under historiens gång.

Liberalismen i nordisk alkoholpolitik har kommit i tre vågor under efterkrigsperioden. Den första vågen förde med sig det första civiliserande alternativet till förbudssträvandena sedan seklets början. Sveriges val av *Brattsystemet* i stället för förbud år 1922, och avskaffandet av förbudslagen i Norge och Finland, hade i själva verket utgjort segrar för den liberala, civiliserande inriktningen inom alkoholpolitiken. Men det var först efter att krigsekonomins åtstramningar lättat i mitten av 1950-talet som denna politik kunde genomföras till fullo.

Den andra vågen utgjorde en del av den allmänna omprövning av moraliska värden som ägde rum i hela västvärlden och i de nordiska länderna mellan ungefär 1963 och 1974. Alkoholkonsumtionsnivån i Finland och Norge nådde den ursprungligen mycket högre svenska nivån, attityderna förändrades och kontrollsystemet uppluckrades. Detta var den period då den nordiska välfärdsstatens

strukturer befästes och utvidgades.

Den tredje vågen kom med det nya konsumtionssamhället i början av 1980-talet och den påverkar samhället ännu i dag. Under denna period har kritiken av alkoholkontrollsystemet varit nära relaterad till en allmän ideologisk utmaning mot hela den nordiska välfärdsmodellen.

Var och en av dessa vågor har utgjort en särpräglad blandning av de tre typerna av liberalism, med specifika karakteristika och olika aktörer i respektive land. Överraskande nog har de politiska ideologierna påverkat alkoholdebatten först under senare tid och deras roll är nu starkare än under de första åren efter kriget.

Tre typer av liberalism

Den fria marknaden kontra statlig kontroll

Den vanligaste tolkningen av ordet "liberalism" i dagens politiska diskurser hänvisar till doktrinen om den fria marknaden, sådan den utvecklades under den klassiska nationalekonomiska teorins tidiga faser. Under en lång period i början av 1900-talet hamnade denna doktrin dock i skuggan av teorier om kapitalismen som en planerad nationalekonomi. 1900-talets stora sociala rörelser, vilka spelade en viktig roll för att befästa de parlamentariska demokratierna i Europa, speciellt i de nordiska länderna, gav staten en framträdande roll inom ekonomin.

I alla västeuropeiska länder har man i de konservativa partiernas doktriner gjort en koppling mellan den fria marknaden och ett politiskt fritt samhälle (*Samlingspartiet* i Finland, *Moderata samlingspartiet* i Sverige och *Høyre* i Norge). Men liksom i andra västeuropeiska länder kunde inte ens de "borgerliga" partierna tvinga tillbaka staten från ekonomin förrän under Thatchers tid, då verkningarna av den brittiska neoliberalismen nådde också

de nordiska länderna och många av planekonomiernas strukturer började förändras.

Medborgarskapet och den politiska gemenskapen

Den politiska liberalismen, speciellt i de nordiska länderna, bör därför förstås relativt oberoende av den fria marknaden (Slagstad 1998, 134-161). Den ansluter sig till upprättandet av parlamentariska nationalstater baserade på individuellt medborgarskap. Rösträtten och individernas rättsliga autonomi utvidgades relativt tidigt till att omfatta hela den vuxna befolkningen i de nordiska länderna.

Det fulla medborgarskapets ideal hade dock ännu vid andra världskrigets slut inte på långt när uppfyllts. Traditionella hierarkier, diskriminerande socialpolitik, sträng hantering av avvikande beteende och, naturligtvis, selektiv kontroll av de njutningar drickandet och sexualiteten erbjuder bidrog till detta. Ett centralt argument i denna artikel kommer att vara att den generationsspecifika 1960-talsradikalismen de facto till stor del var en reaktion på motsättningen mellan de demokratiska idealen och kontrollsystemets diskriminerande praxis.

Att frigöra det sanna jaget: den romantiska andan

Under hela 1800-talet utövade en tredje variant av liberalismen, i varierande utsträckning, ett inflytande på alkohol- (och narkotika) politiken i samtliga västländer, också i Finland, Norge och Sverige. Jag vill kalla den romantisk liberalism, eftersom den, åtminstone till synes, närmast utgör en motsats till den rationalism som finns i både marknadsliberalismen och den civiliserande individualismen med sin självkontroll. Det är den "modernitetens andra sida" som Daniel Bell (1976, 54-76) såg i "pohedonismens psykedeliska basar" på 1960-talet, med intellektuella rötter i föregående sekelskiftes kulturella radikalism.

Romantiska intellektuella rörelser har alltid varit fascinerade av berusning; i Storbritannien i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet (Taylor 1999) likaväl som inom den amerikanska författar- och konstnärskolonin i Paris i början av 1900-talet (Room 1984). Den franska bohemiska traditionen är känd för denna böjelse (Seigel 1986), också bland Sartres existentalister (Arppe 1998).

Allmänt taget har de romantiska idealen tre dimensioner. För det första betonar de känslorna i motsats till den rationalism som ofta på ett ensidigt sätt förknippas med den moderna individualismen. För det andra befinner sig den romantiska sensibiliteten i ett evigt sökande efter det autentiska jaget, i kontrast till yttre kontroll eller de förvrängande effekter som "systemet" skapar, vare sig det rör sig om marknaden, staten, kyrkan eller någon annan institution. Det tredje elementet i den romantiska liberalismen är den betoning av de mänskliga begärens imaginära och omätliga natur som utgör kärnan i den moderna konsumtionismen, som Colin Campbell visat (1987).

Kontrollvänlig "liberalism" – konservativ ambivalens

Det är en av liberalismens paradoxer att de liberala partierna i alkoholfrågan ofta stött en restriktiv politik. Förklaringen till denna paradox är att liberalismens tre dimensioner delvis är oberoende av varandra. De liberala partierna i den europeiska politiken har deltagit i utvecklandet av den parlamentariska nationalismen (Laski 1936) och de har betonat politisk snarare än marknadsliberalism. Deras fiende har varit aristokratin – i de nordiska länderna representerade av de privilegierade högre statstjänstemännen (Liedman 1995). De nya sociala rörelserna i slutet av 1800-talet ville föra de nyktra och sansade uppstigande klassernas sak, och de liberala partierna anslöt sig till denna kampanj. I det nordiska sam-

manhanget har nationalismen, arbetarrörelsen och olika koalitioner mellan småbrukare och städernas lägre medelklass varit andra faktorer som understrukt den politiska liberalismens betydelse (Anttila & Sulkunen, u.å.).

De konservativa partierna har haft mycket större svårigheter med att anpassa sina alkoholpolitiska program till sina allmänna ideologiska doktriner. Konservatismen har varit ett på den fria marknaden baserat alternativ till den statscentrerade socialismen och denna frihetsideologi har man också tillämpat på socialpolitiken, speciellt när det gäller reglering av marknaden, konsumentpolitik och offentliga tjänster.

De nordiska konservativa partierna har emellertid också varit typiska representanter för det som Ernest Gellner (1983) kallat den nationalistiska nya medelklassen – lärare, präster och intellektuella. Den moraliska styrka som förutsätts av nationalistiska ledare har lett till att också dessa partier ända tills nyligen haft en stark orientering mot nykterhet.

Vänster och höger

För socialisterna har den fria marknaden varit ett problem snarare än ett ideal, och socialistiska och socialdemokratiska partier i de nordiska länderna har följaktligen varit positiva till nykterhetsrörelsen – delvis av liknande skäl som de liberala partierna (Johansson 2000). Den statliga regleringen har trots detta inte före mitten av 1970-talet varit något särskilt tungt argument i socialdemokraternas alkoholpolitiska ställningstaganden.

Till de viktigaste stegen mot en fri alkoholmarknad hörde mellanölslagen i Sverige år 1965 och i Finland tre år senare, och båda reformerna genomfördes av en socialdemokratisk regering. I Finland förordades reformen med nästan identiska argument av alkoholpolitiska liberaler inom såväl det kommunistiska och socialdemokratiska som det konservativa lägret. Den ideologiska frågan om en fri

marknad, oberoende av de alkoholrelaterade problemen, togs inte ens upp (Anttila & Sulkunen, u.å.).

Den alkoholpolitiska debatten politiserades som en vänster/höger-fråga först under totalkonsumtionsdebatten under 1970-talet. År 1974 antog det socialdemokratiska partiet i Finland ett alkoholpolitiskt program som gick ut på att staten skulle överta all produktion av och handel med alkohol, också importen av öl. Å andra sidan gick de konservativa så långt som till att stämpla regeringens förslag om ett reklamförbud (1975) som ett led i en bredare socialistisk offensiv mot privatföretagsamheten i allmänhet (Mäkelä 1976, 55).

I Sverige har elimineringen av den privata profiten i alkoholhandeln, speciellt inom utminuteringsbranschen, varit ett starkt traditionellt krav som förenat nykterhetsvänner över parti-gränserna. Förstatligandet av bryggerierna har varit ett stående socialdemokratiskt krav, som dock inte prioriterats högt. Det ledande bryggeriet Pripps "förstatligades" de facto år 1974 av Olof Palmes regering. Initiativet kom dock från bolaget självt och motiverades med osäkerheten kring regeringens ölpolitik (Anttila & Sulkunen, u.å.).

Den mest konsekventa förespråkaren för marknadliberalism inom alkoholhandeln i Sverige har varit det populistiska partiet *Ny demokrati*, som stödde handlaren Harry Franzén när han ifrågasatte det svenska monopolsystemet i EU-domstolen, men förlorade sitt mål 1997 (Piaszczyk, u.å.; Holder et al. 1998, 39).

I Norge har *Sosialistisk Venstreparti* lagt fram förslag om en nationalisering av bryggerierna sedan 1973, men socialdemokratiska *Arbeiderpartiet* har inte argumenterat speciellt starkt mot de privata profiterna inom alkoholbranschen. De konservativa befinner sig i en besvärlig mellanställning; under trycket från *Fremskrittspartiet* vill de representera marknadliberalism och en frisinnad alkoholpolitik, medan de samtidigt vill bevara sin

trovärdighet i alkoholfrågan bland de nationalistiska och kristna väljarna, i konkurrens med *Venstre* och *Kristelig folkeparti* (Anttila & Sulkunen, u.å.).

Att civilisera de nordiska dryckesvanorna: 1950-talet

Speciellt den första vågen av alkoholpolitisk liberalism korrelerade inte särskilt väl med de partipolitiska linjedragningarna. Klyftorna fanns inom partierna, mellan deras nykterhetsfraktioner och förespråkarna för en mer tillåtande politik. Båda talade om "brännvinsfrågan": argumenten handlade i första hand om drickandet och dess följd, och principdiskussionen rörde individen och staten, inte marknaden.

Det var en debatt som motsvarade den som i dag förs mellan anhängare av nolltolerans respektive skadereduktion. Inom nykterhetsrörelsen dominerade den hårda linjen, enligt vilken allt bruk av alkohol skapar problem och därför borde undvikas. De som talade för en tillåtande linje betonade däremot de sekundära problem som ett alltför strängt kontrollsystem medför: följderna av att tabubelägga alkoholen och göra den till en förbjuden frukt leder till att allt alkoholbruk stämplas som avvikande och därmed ointetgör de civiliserande effekterna av att man på ett pragmatiskt och pedagogiskt sätt tar itu med det faktum att människor dricker i vilket fall som helst. Frågan har debatterats i dessa termer speciellt i Sverige, där konsumtionsnivån aldrig sjönk till samma låga krigstida nivå som i Norge och Finland.

När det nya konsumtionssamhället också i de två sistnämnda länderna småningom utvecklades från den tidigare slutna återuppbyggnadsekonomi ökade också trycket i riktning mot en högre alkoholkonsumtion, vilket gjorde att kontrollpolitikens doktrin om "så lite som möjligt" måste ersättas med

en mer tillåtande målsättning. Nu började man tala i termer av civilisation: om framstegen mot ett imaginärt samhälle, som vanligen framställdes som en del av Syd- eller Kontinentaleuropa, där drickandet troddes vara en oproblematiske del av vardagslivet, reglerat av både kollektiv tradition och individuell självkontroll.

Den viktigaste hotbilden i den efterkrigstida "skadereduktionspolitiken" utgjordes av den druckna arbetaren (Peltonen 1991). Brännvinet var ett berusningsmedel och en orsak till uppror, bråk och social misär, vilket kunde få allvarliga konsekvenser för familjen, vars välfärd var beroende av att mannen var ansvarskännande och skötsam. I Finland deklarerade den unge socialpolitikern Pekka Kuusi, sonson till "den finländska nykterhetsrörelsens fader" A.A. Granfelt och själv senare chef för *Alko*, i sin första undersökning om dryckesvanorna (1948, 153) att "den primitiva förbannelsen redan borde ha lyfts från oss", så att "vi som mänskliga varelser och självständiga och upplysta medborgare kunde lära oss umgängeslivets goda seder och respekt för varandra". Den civiliserande strategin utgick från tanken att om arbetarna började dricka vin i stället för brännvin skulle supandet och de problematiska sociala mönster som är förknippade med detta kunna tämjäs.

I dessa metoder ingick individuella kontroller, befrämjande av vin och en toleranter politik beträffande utskänkingsrättigheter. I alla tre länder var nykterhetsrörelsen starkt emot denna linje. Kuusi tvingades avstå från sitt medlemskap när han accepterade en ledande post inom det finska monopolbolaget (Tuomioja 1996, 48-50). Nykterhetsrörelsen förlorade dock och den civiliserande politiken anammades som den ledande principen för den nya alkohollagen 1968. Den uppställde som mål att "minimera de skador alkoholen förorsakar" i stället för att minimera konsumtionen, vilket den gamla lagen hade strävat till (Warpenius & Sutton 2000).

Brattsystemet hade syftat till att förhindra skadligt drickande och därför motsatte sig absolutisterna det ända från början (Bruun 1985, 87). Detta förklarar delvis varför alkoholiberalerna efter det att systemet avskaffats gick in för ransonering. "Det är sant att *Brattsystemet* hade sina brister. Men frågan är ändå om det inte var en av de mest geniala sociala uppfinningar som någonsin framkommit", skrev alkoholiberalerna i *Aftonbladet* i en ledare (2.5.1963). Och ännu 1965: "Det väsentliga är enligt vår mening att försöka komma åt missbruket. Det är därför som vi tycker att det var dumt att slopa ransoneringen, eftersom den i alla fall var en bättre spärr mot missbruk än den nuvarande "ransoneringen med plånboken" (*Aftonbladet*, ledare 19.3.1965).

Orsaken till detta något överraskande liberala stöd för ransoneringen var nykterhetsrörelsens hårdnackade absolutism; dess mäktiga konservativa flygel gjorde inga eftergifter till synsättet att en moderat konsumtion borde accepteras. I den stora offentliga debatten om nykterhetsvården år 1965 hävdade man från nykterhetsrörelsens håll att missbrukarna rekryteras från de moderata konsumenternas led – därför är det bäst med nollkonsumtion (t.ex. *Västerbottens-Kuriren*, ledare 18.2.1965; *Kvällsposten* 14.10.1965).¹

Civilisering för frihet

Trots den politiska fientligheten mellan den civiliserande ståndpunkten och nykterhetsdiskursen hade de viktiga element gemensamma (Warpenius, opublicerat manuskript). Den självkontroll som den civiliserande strategin byggde på låg i slutet av 1800-talet anmärkningsvärt nära nykterhetsrörelsens retorik. I den civiliserande retoriken klassificerades nöjen som antingen acceptabla och "kultiverade" eller otillåtliga, på samma sätt som begären indelades i "naturliga" och "onaturliga". Båda diskurserna baserade sig på tanken på fram-

steg och modernisering, den ena i riktning mot ett helt alkoholfritt samhälle, den andra mot ett samhälle där vin ersätter brännvin – och förvandlas till vatten.

Det innebär att både nykterhetslinjen och den civiliserande strategin har varit knutna till den nordiska version av politisk liberalism som utgjort en central del av den nationsbyggande processen sedan mitten av 1800-talet (Rokkan 1987; Slagstad 1998, 122-133). Den politiska liberalismen, med sin starka betoning av utjämningen av de kulturella skillnaderna mellan ”folket” och eliten, har utgjort ett långt historiskt projekt i syfte att skapa universellt medborgarskap och självkontroll. Det optimistiska syftet med alla dessa kontroller är, som Pekka Kuusi (1952, 276; Warpenius, opublicerat manuskript) uttryckt det, att göra sig själva obehövliga.

Den civiliserande strategins pedagogiska åtgärder genomfördes dock uppifrån ned och på ett elitistiskt sätt. Detta förklarar varför den civiliserande politiken, även om den var liberal ifråga om bruket av alkohol, inte hade mycket med marknadsliberalism att göra. Man ansåg tvärtom att det pedagogiska syftet bäst skulle uppnås genom ett mycket reglerat och centraliserat kontrollsystem, inom monoplets ram. Det civiliserande argumentet har inte i något av de tre länderna använts för att stöda marknadsliberalism förrän marknaden de facto redan hade öppnats för omfattande konkurrens.

1968 i Norden

Modernisering och moralisk revolution

Den andra vågen av alkoholpolitisk liberalism i Norge, Sverige och Finland skedde som en del av en allmän revolt mot traditionella moraliska värden under 1960-talet då de stora årskullarna efter kriget blev myndiga, fyllde universiteten och började synas i politiken

och i media. Kritiken mot den elitistiska och diskriminerande praxis som karakteriserade både nykterhetspolitiken och den civiliserande strategin växte, men de moraliska uppfattningarna om alkohol ingick som en del av mer genomgripande samhälleliga och kulturella förändringar.

Det var en tid av snabb industriell och urban tillväxt i alla nordiska länder. Utbildningen förlängdes och därmed också ungdomsfasen i livscykel. Välfärdsstatens system för social trygghet befästes, vilket gjorde individerna alltmer oberoende av sina familjer. Nya liberala attityder till sexualiteten påverkade politiken ifråga om födelsekontroll och ledde till nya lagar om abort och äktenskap. Finland var det första landet av de tre som tillät abort på icke-medicinska grunder 1970, och de andra följde snart efter under de närmaste åren (Kosunen 1996; Martinussen & Valen 1976).

Mellanölsreformerna i Sverige och Finland ledde till en stark ökning av antalet försäljnings- och utskänkingsställen och konsumtionen växte dramatiskt, speciellt i Finland. Liknande, men inte lika genomgripande, förändringar i tillgången på mellanöl genomfördes i Norge i slutet av 1960-talet och början av 1970-talet (NOU 1995, 32; Hauge 1996, 56-60; Hauge 1998, 225-229, 240). Också i attityderna skedde tydliga förändringar och konsumtionen ökade speciellt mellan 1966 och 1974.

Den radikala generationen

Under 1960-talet uppkom runtom i världen en ungdomskultur som kulminerade i studentrevolterna 1968. Den har beskrivits som en generationsbrytning med den borgerliga eller medelklassmoralen, fokuserad på de njutningar som sexualiteten, konsten och berusningen kunde erbjuda (Roszak 1968). Mäkelä (1976, 68) har tolkat liberaliseringen ifråga om den moraliska synen på njutningar under 1960-talet som ”en del av en radikal

omvälvning av det borgerliga medvetandet som vidgade den dominerande synen på världen, som ett svar på den ideologiska flexibilitet som den moderna kapitalismen krävde”.

Bernice Martin (1981) har föreslagit en liknande tolkning av den anglosaxiska ungdomskulturen. Daniel Bell (1976) och Colin Campbell (1987) har argumenterat för att 1960-talets radikalism var en reinkarnation av den romantiska anda som alltid varit en väsentlig del av moderniteten. Alkoholkonsumtionen ökade i hela den västliga världen, också i de nordiska länderna, och det finns vissa indikationer på att det berodde på att den ”våta generationen” blev myndig i slutet av 1960-talet (Sulkunen 1983). I litterära och konstnärliga kretsar blev sexualitet och drickande allmänna teman för offentlig debatt och t.o.m. provokationer.

Rationell, ansvarig och jämlik

Med tanke på den nya generationens radikalism kunde man ha tänkt sig att det bara var ett kort steg från den civiliserande retoriken till den romantiska hyllningen av drickandets och t.o.m. berusningens njutning. Den andra liberala vågens reformer påverkades dock i mycket liten utsträckning av romantiska argument. Åtminstone vad gäller alkoholpolitiken var året 1968 i Norden en högtidlig historia. I Finland var t.o.m. de politiska studentorganisationerna snarare oroade över medborgarnas jämlikhet och dryckesmönstrens konsekvenser än intresserade av att ge utlopp för människornas naturliga begär. Kravet på allmänt och jämlikt medborgarskap också när det gällde tillgången till alkohol var det dominerande argumentet.

Temat jämlika rättigheter var centralt i debatten om lättare tillgång till alkohol (Sulkunen 2000). I den radikala pressen kritiserade man diskrimineringen av romer, kvinnor och arbetare i restauranger och Alko-butiker, och mycket av tidningsmaterialet föregrep den

medelklasskonsumistiska synvinkel som blev allmän i de stora dagstidningarna under början av 1980-talet.²

Den viktigaste frågan gällde behandlingen av alkoholister och andra avvikare. Speciellt kritiserades tvångs”behandlingen” av alkoholister i arbetsläger av jurister och samhällsvetare i artiklar som ledde fram till organiseringen av *Novemberrörelsen* år 1967, med liknande syften som KRUM i Sverige och KROM i Norge. Denna nordiska proteströrelse ledde med tiden till både lagstiftningsreformer och förändringar i själva behandlingsstrukturerna (Hauge 1998, 228-232; Nycander 1996, 245-272; Stenius 1999, 84-101).

Mellanölet

De viktigaste alkoholdebatterna under den andra liberala vågen fördes 1965 kring mellanölet, som infördes i Sverige 1965 och i Finland 1969. I Sverige kom initiativet till mellanölet i en riksdagsmotion³ (27.1.1965, Alf Wennerfors et al.) där man hävdade att ”...nykterhetssituationen skulle i hög grad förbättras, om vi finge en tyngdpunktsförskjutning i konsumtionen från de starkare till de svagare dryckerna. Förhoppningarna att få till stånd mildare dryckesseder måste sannolikt främst knytas till ett ökat intresse för vin såsom alternativ till brännvin. Även ölet kan emellertid ifrågakomma som ersättning. /../. torde tillskapandet av ett s.k. mellanöl /../ utgöra den lämpligaste lösningen”.

Den offentliga diskussion som följde omfattar hundratals sidor i pressen, men argumentationen begränsas strikt till alkoholfrågor. Den fria marknaden eller konsumenternas bekvämlighet nämns inte ens. En grupp av studenter som kom med en vädjan om mellanöl förklarade att ”Vi tror att ett gott mellanöl avsevärt skulle minska spritkonsumtionen bland studenterna” (*Aftonbladet* 18.2.1965). Och gymnasisterna ackompanjerade: ”Pilsner är ur smaksynpunkt föga lock-

ande. Ett mellanöl skulle medföra en rad nykterhetsfrämjande effekter. /../ Tack vare den goda smaken skulle en övergång från sprit- till ölkonsumtion komma till stånd.” (*Aftonbladet* 25.3.1965). T.o.m. studenternas nationella nykterhetsförbund (SSUH) stödde politiken att befrämja svagare drycker (*Dagens Nyheter* 16.2.1965).

Den svenska pressen var skarpt delad i alkoholfrågorna, men i ett avseende liknade den liberala argumentationen den som nykterhetsrörelsen använde. Den var strikt reglerande och utgick från hela samhället: ”[mellanölet] minskar risken för alkoholbesvär, samtidigt som den unga generationen kan få de mildare dryckessederna i arv” (*Svenska Dagbladet*, ledare 22.5.1965). De liberala tidningsledarna representerade en objektiv planeringsdiskurs där man mobiliserade en emotionell styrka gentemot nykterhetslobbyns irrationella traditionalism. Målet var att minimera de alkoholbaserade problemen i hela samhället. Drickandets njutningar, kommersiella intressen eller allmänna ideologiska faktorer nämndes sällan, om ens alls.

I Finland var det svenska exemplet viktigt.⁴ Rapporten om det svenska experimentet, där man drog slutsatsen att inga anmärkningsvärda effekter kunde observeras efter ett år (Tuominen & Bruun 1966; Ekholm & Tuominen 1966), noterades med tillfredsställelse i pressen, men huvudargumentet var: ”Finland verkar nu vara det enda landet i världen där öl betraktas som alkohol och försäljningen därför är under offentlig kontroll. Debatten i frågan baserar sig inte på fakta, utan på emotionella attityder till alkoholen som undervisningsväsendet prackat på oss i årtionden ...”. Ledaren förknippar motståndet mot mellanölet med lantlig religiös konservatism (*Helsingin Sanomat*, ledare 28.2.1967).

Liksom i Sverige motiverades reformen med att den kunde minska alkoholskadorna; om öl var fritt tillgängligt skulle det (fast det inte betraktades som alkohol!) ersätta bränn-

vin och leda till mindre problematiska dryckesmönster. För *Alko* var ölpolitiken en logisk förlängning av civiliseringsprogrammet. Också praktiska och ekonomiska skäl – hanteringen av tomma ölflaskor i monopolbutikerna var besvärlig och dyr – användes av monopolets representanter helt öppet för att motivera ett fritt mellanöl (Manne Nurmi i *Uusi Suomi*, 31.1.1966; Fagerholm 1966).

Två skillnader mellan mellanölsdebatten i Finland och Sverige uppträder i pressmaterialet. För det första verkade bryggerierna aktivt för sin sak t.ex. genom att offentliggöra opinionsundersökningar och leverera propagandamaterial till pressen. Vintern 1965-66 publicerade pressen flera artiklar som påstod att alkoholism inte förekommer i ölländer (*Salon Seudun Sanomat*, 19.10.1965), att öl är ”hälsosamt och närande” (*Aamulehti*, 10.12.1965), att det botar sömnproblem (*Raahen Seutu*, 9.12.1965) och t.o.m. katarr (*Hufvudstadsbladet*, 23.3.1966). För det andra var argumentet om medborgarnas jämlikhet viktigare i Finland, där alkoholen inte var tillgänglig i landskommunerna. I en riksdagsmotion som inlämnats av Aulis Juvela (socialist, DFFF), hette det att det är ”allmänt känt att alkohollagstiftningen i vårt land är föråldrad. Hur konservativ och trångsynt den är framgår av det faktum att försäljningen av medelstarkt öl, som i de flesta europeiska länder är tillgängligt i restauranger, fortfarande är föremål för strikt kontroll. Allvarligast är diskrimineringen av landskommunerna ...” (*Kansan Uutiset*, 21.2.1967).

Antitraditionalism och politisk liberalism

Liksom på alla andra håll i den västliga världen var 1960-talets nordiska radikalism liberal framför allt genom att den ville bryta med traditionerna. Den snabba, nästan plötsliga samhällsförändringen skapade en moralisk klyfta mellan de unga och den krigstida generationen. Men olik det som skedde i den ang-

losaxiska världen omgavs det specifika innehållet i denna liberalism av en rationalistisk och politisk snarare än en romantisk diskurs. Den rationalistiska betoningen av samhälleliga konsekvenser snarare än av njutningar var ett viktigt steg mot att omdefiniera gränsen mellan privat och offentligt. Till den offentliga – och politiska – sfären hör bara det som påverkar samhället i stort, alltså det allmänna bästa. Njutningar är en privat angelägenhet och staten har ingen fullmakt att utfärda några normativa direktiv om individens förhållande till alkoholen, lika lite som beträffande förhållandet till sexualiteten eller någon annan aspekt av livet. Grunden för en sådan gräns är den fulla individuella suveräniteten, inom ramen för en legalistisk (national)stat.

1960-talets radikalism var en process för att konstituera ett sådant suveränt och legalt medborgarskap på en universell bas. Speciellt de disciplinära institutionerna ifrågasattes på denna grund. Inom alkoholpolitiken ledde detta till en avkriminalisering av berusning på offentlig plats, till mycket striktare kriterier för tvångsbehandling, till en tydligare skillnad mellan bestraffande och behandlingsorienterad hantering av avvikande och till en övergång från slutna till öppna avdelningar (Nycander 1996, 245-271; Stenius 1999). Jämlikhetsargumentet till förmån för friare tillgång till alkohol var ett annat utslag av denna version av politisk liberalism.

Det svaga inslaget av det romantiska elementet i den nordiska alkohol- och narkotikadebatten har en anknytning till en annan aspekt av generationsskiftet: 1960-talet var en tid då en ny expertkultur etablerades. Anspråk på auktoritet i moraliska och samhälleliga frågor som sexualitet och berusning, bestraffningspraxis och ojämlikhet, utrikespolitik och krig osv. restes nu av en ny typ av intellektuella, vilkas resurser inte var baserade på traditionell moralisk auktoritet. Samhällsvetenskaperna expanderade och kom med löften om att kunna lösa moraliska konflikter på

ett rationellt sätt. De litterära och samhällsvetenskapliga intellektuellas vägar skildes och denna uppdelning ledde snart till en öppen spänning mellan de två världarna, den romantiska litterära delen å den ena sidan och de seriösa (och politiska) samhällsvetarna å den andra.

Motreaktionen och angreppet mot konsekvenserna

Den kraftiga ökningen i konsumtionen på en mycket kort tid kring decennieskiftet var så tydlig i alla tre länder att följderna var uppenbara också för otränade ögon. Forskningsresultat antydde att ölpolitiken i Sverige och Finland var långt ifrån oproblematiske. Den allmänna opinionen blev på nytt försiktigare beträffande tillgängligheten, statliga kommittéer tillsattes för att undersöka situationen och tillväxten i antalet monopolbutiker och utskänkingsrättigheter bromsades upp.

Totalkonsumtionsdoktrinen var det nya svaret på den ökade oron. Även om den överensstämde väl med nykterhetsrörelsens målsättningar, speciellt i Sverige, representerade den en radikal förändring i argumenteringen till förmån för restriktioner. Alkoholbruk betraktas i detta resonemang som en privatsak som bör överlämnas åt individerna själva; man ger inget speciellt värde åt total avhållsamhet och målet definieras explicit i termer av konsekvenser för hela befolkningen, inte beträffande drickandet i sig eller individuella problem. Alkohol är en offentlig fråga bara i den mån den har skadliga konsekvenser, och för att ta itu med dem bör staten använda metoder som behandlar alla medborgare jämligt.

I detta avseende är t.o.m. motreaktionen under 1970-talet, som representerar ett icke-liberalt skede i tillgänglighetspolitiken, förenlig med den politiska liberalismen i en vidare mening, och med upprättandet av ett universellt medborgarskap (Tigerstedt 1999).

De praktiska åtgärderna i syfte att anpassa politiken till förändringen i den allmänna opinionen måste emellertid ännu vänta. I Sverige förverkligades i samband med reformerna 1977 en del av de förändringar i lagstiftningen och politiken som den alkoholpolitiska utredningen hade rekommenderat, vilket skärpte reglerna för öppethållningstider och alkoholserving på teatrar och konserter, avskaffade mellanölet och införde ett reklamförbud (Nycander 1996). Antalet systembutiker stabiliserades till omkring 310 fram till år 1980. Å andra sidan kom den universalistiska attityden till uttryck i reformen genom att den avkriminaliserade fylleri och avskaffade matserving som en förutsättning för alkoholserving på offentliga platser (Abrahamson 1999).

I Finland var motreaktionen mest kännbar på den lokala nivån. Omkring 70 kommuner upphävde i mitten av 1970-talet tillståndet att sälja mellanöl inom sitt område. Ett reklamförbud infördes av en regering med vänstermajoritet 1975, men inga andra restriktiva åtgärder, t.ex. en sänkning av ölets alkoholhalt, vilket föreslogs av den parlamentariska alkoholkommittén (Alkoholkommitténs... 1978), förverkligades någonsin.

I Norge föreslog den socialdemokratiska regeringen först år 1979 restriktiva åtgärder, inspirerade av den förändrade attityden. Det var emellertid för sent: den nya, tredje, liberala vågen var redan på väg.

Det nya konsumtionssamhällets landstigning: 1980-talet

Början av 1980-talet förde med sig en ny typ av alkoholpolitisk liberalism i alla tre länderna. Tidningarna började publicera återkommande vinkolumner, föreningar för öldrickare grundades och den alkoholpolitiska opinionen började på nytt svänga mot fortsatt liberalisering. Antalet monopolbutiker växte under

1980-talet på nytt i alla de tre länderna, bestämmelserna om öppethållnings- och utskänkningstider lättades och Finland anammade en aktiv självbetjäningsspolitik, medan Norge och Sverige på den punkten gick litet försiktigare fram.

Den synligaste offentliga debatten ägde rum i början av 1990-talet, med anknytning till den västeuropeiska integrationen, men den tredje liberala vågen hade fått sin början mycket tidigare. I början av 1980-talet skedde en grundläggande förskjutning i den allmänna opinionen beträffande statens roll i regleringen av den privata konsumtionen. Förändringen gällde speciellt restauranger, barer och pubar. Nya bestämmelser i Sverige år 1977 gjorde det möjligt att servera alkohol utan mat och publiket förändrades snabbt, speciellt i Stockholm, där antalet utskänkningsställen växte från ca 400 år 1980 till 1 200 år 1990 (Abrahamson 1999). Också i Norge och Finland växte antalet utskänkningsställen snabbt.

Njutningarna exponeras

I Sverige fortsatte dock motreaktionen, vilket resulterade i kännbara åtgärder för att motverka drickandet, såsom betydande prishöjningar 1983 och införandet av lördagsstängt i systembutikerna 1982 av den borgerliga regeringen. Men snart vände vinden och man talade igen om alkohol på ett nytt sätt i media. Hösten 1983 infördes regelbundna vinkolumner i flera tidningar och i TV2, och artiklar om vinsmakningstillfällen eller resor till berömda restauranger och pubar i utlandet blev vanliga.⁵

En lördag i början av september 1983 uppträdde författarna Jörn Donner, Anderz Harning och Jan Guillou i TV på bästa tittartid och smakade 21 olika whiskysorter på en timme. Följande dag publicerade *Aftonbladet* ett tre sidors reportage om TV-timmen och om tittarnas reaktioner: "[författarna] blev nerringda efter programmet. /../ Inte av arga tit-

tare, nej, de fick bara beröm. 'Det är löjligt att påstå att det är fult att supa i svensk TV', tyckte Anderz Harning" (*Aftonbladet* 4.9. 1983).

Den tredje liberala vågen skiljer sig från de föregående i det avseendet att i stället för att man hänvisar till alkoholpolitikens effekter har drickandets njutningar, som tidigare var en strikt privat fråga, nu blivit offentliga. I debatten om mellanölet hade ölets fylliga smak varit ett viktigt argument för liberalisering, men man hänvisade till den som ett objektvt faktum: öl som smakar bra lockar folk bort från spriten. Hur människor skulle använda denna smakfulla njutning lämnades osagt. Nu blir hela den erfarenhet som hänger ihop med att dricka och att smaka, med vin-exkursioner och den sociala samvaron kring dryckerna, föremål för en offentlig diskurs. De begär som tillfredsställs genom bruk av alkohol ställs till offentligt påseende. "Smaken" är inte längre en objektiv kategori som en vara anses ha, den är tvärtom en subjektiv erfarenhet som förutsätter både kompetens och förmåga,⁶ varvid kompetensen hänvisar till de många färdigheter som tillåter en att uppskatta den och förmågan till de yttre omständigheter som är nödvändiga – i detta sammanhang otillfredsställande på grund av restriktionerna ifråga om tillgången – för att man ska kunna utöva dessa färdigheter.

De ölgillen som uppstod under liberalismens tredje våg, i Norge (1979), Sverige (1985) och Finland (1991), presenterar sig själva som emancipatoriska grupper som arbetar för framsteg.⁷ Svenska *Ölfrämjandet* "verkar för att förbättra situationen för dig som ölkonsument i Sverige. /.../ stämpeln på ölet som ett enkelt berusningsmedel måste ersättas med en ökad medvetenhet om och respekt för ölet som en gammal kulturdryck. /.../ som medlem är du en del av kampen för ett bättre öl-Sverige!" (*Ölfrämjandets* webbsida, Internet 27.11.1999).

Det norska ölgillet har varit det största (190

000 medlemmar år 1980) och har, liksom sin motsvarighet i Finland, *Finska ölsällskapet*, deltagit öppet i den alkoholpolitiska debatten. Den norska organisationen bildades 1979 som en aktionsgrupp (*Folkeaksjonen for pilsen*) som motsatte sig regeringens förslag om att sänka alkoholhalten i mellanölet (som kan köpas i livsmedelsaffärer) från 4,7 till 3,5 procent. Den ledande gestalten 1980 var Fridtjof Feydt, en advokat i Oslo med liberala sympatier och medlem av rörelsen mot EU (Ilstad 1981). Socialt umgänge och mat var centrala argument för öl-drickandet och ett viktigt påstående var att öl inte var alkohol.

Ändå gällde frågan i Norge ursprungligen just ölets alkoholhalt. Aktionsgruppen sammanställde en 24-sidig motrapport om den föreslagna ölreformen (*Folkeaksjonen for Pilsen* 1980) och argumenterade, på basen av forskning, att en sänkning av ölets alkoholhalt inte skulle minska alkoholproblemen, speciellt inte bland ungdomar. I sin verksamhet och sina publikationer representerade aktionsgruppen "folket" gentemot regering och byråkrati. Folket ville bara umgås över en öl eller två och ville inte att eliten skulle blanda sig i vanliga människors liv.

Elitistisk syn nedifrån

Offentlig vin- eller whiskyprovning, journalistik om drycker samt ölgillen är nya och signifikanta fenomen eftersom de introducerar ett perspektiv på alkoholpolitiken som på ett viktigt sätt skiljer sig från både den uppifrån nedåt civiliserande liberalismen under 1950-talet och den radikalt egalitära och expertledda liberalismen under 1960-talets slut och 1970-talet. De närmar sig ogenerat alkoholpolitiken ur en konsumentsynvinkel, i stället för att utgå från moraliska auktoriteter eller experter som representerar det allmänna bästa. Konsumentperspektivet är en elitistisk synvinkel underifrån; man argumenterar att *vi nu är de civiliserade, kompetenta och suve-*

räna medborgare och konsumenter med självkontroll som den civiliserande politiken i tiden hade som mål att skapa. Den traditionella yttre kontrollen är ur denna synvinkel en förölämpning ovanifrån, utförd av byråkrater, politiker och framför allt nykterhetslobbyn, vilka ifrågasätter denna suveränitet och hindrar att den utvecklas bland dem som ännu inte kommit så långt.

Den nya konsumtionistiska attityden har ofta förknippats med den nya medelklassen. Fyra olika kvalitativa studier av drickande medelklassgrupper som gjorts i Sverige och Finland beskriver alla samma känsla av överlägsenhet. Grupperna särskiljer sig själva från andra människor, som de anser vara kulturellt mindre kompetenta. Om restriktioner ifråga om tillgången och yttre kontroll av beteendet överhuvudtaget betraktas som berättigade gäller detta bara "andra människor", speciellt ungdomar. För sin egen del är de mycket frispråkiga i sin uppfattning om att de förtjänar god service och de är också redo att försvara sina rättigheter som suveräna konsumenter. Det verkar i detta avseende vara en mycket liten skillnad mellan grupper tillhörande den nya medelklassen i Finland och Sverige (Abrahamson 1999; Lalander 1998, 151-220; Sulkunen 1992; Sulkunen 1997a,b).

Konsumenternas emancipation

Detta sätt att argumentera från en position⁸ där nere, samtidigt som man gör anspråk på "vuxen" suveränitet, skapar en retorik av kamp för konsumentemancipation. Jukka Törrönen (2001) har visat att de liberala ledartexterna om alkohol i finska tidningar i början av 1990-talet gestaltades som "oavslutade berättelser", där de civiliserade konsumenternas rättigheter hotas av eliten. Tidningen inbjuder läsarna att ansluta sig till majoriteten, i syfte att fullfölja emancipationen. Målet är att uppnå en problemfri, kontinental dryckeskultur med fri tillgång till alkohol till rimliga pri-

ser. Berättelsens utgång är öppen och läsarna uppmanas att göra något, eller åtminstone acceptera den liberala opinionen.

I Sverige utbröt en ny konsumentorienterad offentlig debatt om alkohol i januari 1992, det år då stödet för vin i livsmedelsbutiker i den allmänna opinionen växte dramatiskt, från 42 till 75 procent. I denna debatt var det "svenskarna", konsumenterna, som uttalade sig, och inte längre samhällsplanerarna, vilka framställer sig som befrämjare av det allmänna bästa.

I Norge har den allmänna opinionen beträffande alkoholen tillgänglighet inte förändrats lika mycket som i Finland och Sverige sedan 1980, och bestämmelserna har också förändrats gradvis sedan dess. Den senaste förändringen i den norska alkohollagstiftningen väckte föga offentlig debatt, trots att den utgjorde ett ganska dramatiskt steg mot större tillgänglighet. Stortinget tillät nämligen en ökning av antalet monopolbutiker från 114 till 164. Förändringen motiverades med behovet av att finna en balans mellan de preventiva målsättningarna och den ökade tillgänglighet som konsumenterna hoppas på (15.5.1997, Stortingsförhandlingar, Sesjonen 1996-1997, 535-536).

Annelise Høgh (*Høyre*), som representerade oppositionen (*Aftenposten* 12.5.1997), betonade att den extremt restriktiva tillgängligheten inte fungerat, och att Norges folk krävde en förändring. Ansvaret borde placeras hos den enskilda individen och statens roll är att väcka konsumenternas eget intresse för att skydda den egna hälsan. Enligt Høghs åsikt kan man reglera tillgängligheten också utan ett statsmonopol. Trots att butikerna är privata blir effekten densamma ifall deras antal och försäljningspraxis regleras. Men att kontrollera totalkonsumtionen är i dag mycket svårt, och i stället borde tyngdpunkten därför läggas vid punktnykterhet och en lägre alkoholhalt i dryckerna.

De alkoholpolitiskt inriktade ledarna i Ver-

Tabell 1. Det nya konsumentsamhällets landstigning under 1980-talet. Indikatorer för förändring i en liberal riktning

	Finland	Norge	Sverige
Totalkonsumtion	7,9-9,5	4,8-4,3	6,0-6,5
År	1985-1990	1982-1987	1984-1989
För vin i monopolet, %	76-31	57-51	63-25
År	1984-1996	1990-1994	1980-1993
År när ölgille bildades	1991 Finska ölsällskapet	1979 Pilsens venner	1985 Ölfrämjandet
År när vinkolumner infördes	1984 Uusi Suomi	1982 Dagbladet	1983 Kanal 2
Totalantal lokaler med utskänkningsrättigheter	1585-4274	1700-4600	1700-6500
År	1980-1998	1975-1993	1980-2000
Totalantal monopolbutiker	204-256	86-114-135	314-411
År	1980-1998	1975-1995-1999	1980-2000
Totalantalet självbetjäningsbutiker	7-256	14	3-46
År	1980-1999	1999	1991-2000
Reklam återinförd	1995-	–	–

Källor: Systembolaget, årsberättelse 1998; Österberg 1999; Horverak u.å.; Leifman 1998; Tuula Nieminen, Kundtjänsten, Alko, personligt meddelande, dec. 1999; *Aftonbladet* 18.8.1983. Vissa tidningar började med regelbundna vinkolumner redan tidigare. Urban Laurin, Restauranghögskolan, personligt meddelande, nov. 1999; Holder et al. 1998, 67, 90.

dens Gang (VG), den mest liberala dagstidningen i denna fråga, mellan 5.3.1998 och 16.7.1999 följer samma retoriska strategi som ovannämnda svenska tidningsledare. ”Under åren har [*Verdens Gang*] upprepade gånger i dessa spalter tagit avstånd från den norska al-

koholpolitiken. Framför allt har vi varit bekymrade över de skyhöga skatter som staten belagt alkoholen med. Enligt vår åsikt har detta inte haft någon effekt ...”. ”[Men] nu har VG plötsligt fått stöd från oväntat håll för sina åsikter. [Nykterhetsrörelsen] har tillsam-

mans med vin- och spritimportörerna tagit upp frågan i finansutskottet [för att sänka alkoholskatterna till en mer konkurrenskraftig nivå]. Vi kan enbart hälsa nykterhetsmänniskorna välkomna tillbaka till verkligheten /.../ *Høyre* och *Fremskrittspartiet* har redan accepterat betydande sänkningar av alkoholskatterna i sina budgetpropositioner för nästa år. Nykterhetsfolket har argumenterat starkt för att andra partier skulle följa exemplet. Vi kan bara hoppas på det” (*Verdens Gang*, ledare 1.11.1998).

Ledarskribenten ansluter sig här till konsumenterna, ”vi”, i det berättigade och skäligen i kravet på lägre priser. ”De andra”, dvs. nykterhetsrörelsen, har oväntat anslutit sig till detta önskemål, men ledarskribenten och konsumenterna har orsak att misstänka att segern inte är slutgiltig. Berättelsen är oavslutad och kampen fortsätter.

De tre alkoholliberala vågorna i Finland, Norge och Sverige under 1900-talets senare hälft representerar uppenbart en kontinuitet. Från den tid då de finska och norska förbuds-lagarna och det svenska Brattsystemet upphävdes har alkoholpolitikens frihetskämpar talat för en minimering av skadorna. Människorna använder i vilket fall som helst alkohol, och drickandet är verkligen djupt rotat i den västeuropeiska traditionen. Det är därför bättre att göra denna vana mera kultiverad än att försöka utplåna den, eftersom de skador en sådan politik förorsakar kan bli större än de skador själva drickandet medför. Åtgärder mot drickandet har en tendens att i stället glorifiera drickandet (”den förbjudna frukten”), samtidigt som de förvisar detta till samhällets utkanter, där effekterna inte längre kan kontrolleras.

Också den underliggande sociala filosofi som skadereduktionsargumentet baserar sig på har förblivit stabil under en lång period. I själva verket har argumenten både för och emot alkohol samverkat med det som i detta kapitel kallas politisk liberalism, men de an-

vänder dess utgångspunkter och ideal för helt motsatta alkoholpolitiska syften. Båda sidorna har gjort anspråk på att representera den individuella frihetens ideal, uppfattat som självkontroll genom en rationell och fri vilja i ett demokratiskt samhälle med fullt och universellt medborgarskap. Den version av denna filosofi som talar för kontroll har lokaliserat frihetens fiende antingen i beroende som en viljans sjukdom eller, alternativt, i det kommersiella systemets övermakt över den autonoma individen eller familjen. De versioner som talar för alkoholen har i sin tur hävdad den universella rätten att konsumera och att bli betraktad som jämlika rättsliga subjekt, oberoende av samhällsklass, kön, etnicitet eller dryckesvanor.

Det är anmärkningsvärt hur frånvarande varje version av marknadsliberalism har varit i den nordiska alkoholpolitiska debatten. Den kom upp som en fråga så sent som under motreaktionen till liberaliseringen i mitten av 70-talet, då den politiska motsättningen mellan vänster och höger till stor del handlade om det statliga ägandet, eller ”socialismen”, i de västeuropeiska samhällena. Debatten uppstod dock vid en tidpunkt då statens roll i den framskridna kapitalismen redan befann sig i en kris och övergången från ”planerade nationalekonomier” till en globalisering redan hade inletts.

Därför har också försöken att reglera alkoholekonomin på basis av socialistiska argument förblivit kortlivade. T.o.m. i Sverige, där elimineringen av det privata vinstmotivet från alkoholverksamheten varit den officiella doktrin som accepterats av alla traditionella politiska riktningar, har liberaliseringen av marknaden utgjort trenden. Det kortvariga statliga ägandet av Pripps bryggerier var mera i aktieägarnas än i socialisternas eller nykterhetsfolkets intresse.

Den politiska liberalismen, etablerandet av ett universellt och jämlikt medborgarskap, har utgjort den mark på vilken motståndar-

lägren i den alkoholpolitiska debatten kämpat under hela den senare delen av 1900-talet. Detta grundläggande samförstånd förklarar delvis varför kontrollpolitiken haft en så stark ställning, speciellt i Norge och Sverige. Under alla dessa år har argumenten till förmån för kontrollpolitiken presenterats i folkets, nationens och det allmänna bästas namn. Detta utgör starka argument i samhällen där majoriteten av befolkningen i vilket fall som helst dricker enbart sällan och där alkoholen hos relativt få människor spelar en roll i det dagliga livet.

Styrkan i dessa argument har mångdubblats av den roll som nykterhetsrörelserna spelade i samband med att de nordiska parlamentariska nationsstaterna bildades, vilket återspeglats i de stora nykterhetsgrupperingar som funnits i de olika parlamenten ända fram till våra dagar.

Speciellt under den andra vågen av liberalisering under 60- och 70-talen, då också konsumtionsmönstren genomgick den största förändringen, argumenterade man i termer av medborgarskap snarare än marknadens frihet, det romantiska jaget eller konsumentens frihet. Det var en debatt som handlade om rättigheter: rätten att göra individuella val, och rätten att skyddas mot konsekvenserna av val som andra gjort. T.o.m. motreaktionen anammade den universalistiska tolkningen av totalkonsumtionsteorin, och de kontrollmetoder som var inriktade på hela befolkningen snarare än på individer.

Den finska vänsterradikalismen under mitten av 60-talet utgjorde i viss mån ett undantag från denna allmänna bild. Konsumentfrigörelsen, liksom hippieromantiken, uppträdde redan vid denna tid bland de alkoholliberala argumenten. Detta kan återspegla en starkare antitraditionalism och en mer laddad generationskonflikt än i Norge och Sverige, men det har med säkerhet bidragit till att det finska monopolsystemet lättare öppnats för marknads- och konsumentintressena.

Brott i kontinuiteten

Det har förekommit två större brott i den alkoholliberala kontinuiteten i Finland, Norge och Sverige efter kriget. Det första var övergången från 50-talets hierarkiska och paternalistiska civiliserande politik till 60-talets och 70-talets demokratiska och universalistiska skademinskning. Det andra var den konsumentinriktade reaktionen på totalkonsumtionsmodellen, med dess fokus på universella åtgärder som omfattar hela nationen.

Av dessa brott är det senare viktigare, inte bara för att vi nu befinner oss mitt i det och för att det kommer att avgöra den nordiska alkoholpolitiska regimens öde, utan också för att det medför en urholkning av den form av politisk liberalism som utgör systemets grundval. Den politiska liberalismen har i sina olika versioner, både den som är för kontroll och den som är för alkohol, alltid sett samhället, individen och staten som en gemenskap av jämlika och självkontrollerande, men ändå av varandra beroende individer.

Medan 50-talets auktoritära uppifrån nedåt civiliserande politik såg detta ideal som ett projekt i vilket statens pedagogiska verksamhet spelade en nyckelroll, var det liberala 60-talet en period då processen kompletterades med lagstiftning och andra rationella och centralt planerade åtgärder. Alkoholpolitikens mål har i vardera inriktningen varit att minska skadorna både för oskyldiga individer och för samhället som helhet. Begreppet det allmänna bästa hade en konkret referenspunkt: det kunde mätas som omfattningen av problem i en nation, och man kunde t.o.m. kalkylera omfattningen av de kostnader som problemen förorsakade.

Konsumentsamhällets landstigning har inneburit en radikal förändring i detta sätt att argumentera. Gränsen mellan det offentliga och det privata har förskjutits: själva njutningen sker nu i större utsträckning i ett offentligt rum, men kriterierna för offentligt in-

gripande i detta rum har blivit mer abstrakta och stringenta. John Stuart Mills princip om medborgerlig frihet – det att staten har rätt att reglera privata individers handlingar enbart i den mån detta görs i syfte att förhindra olägenheter för andra – har fått en större vikt än nationens allmänna bästa. Argumenten för ökad tillgänglighet framförs varken uppifrån eller från en neutral expertposition, utan nedifrån, i form av krav på total konsumentfrihet. Det dominerande uttrycket för detta krav är inte längre den fria självkontrollerande viljan eller förpliktelsen att se till nationens bästa, utan kompetens. Men till skillnad från den kompetens som skapades genom elitens pedagogiska ansträngningar under 50-talet är det nu fråga om en kompetens man redan har förvärvat, och som nu håller på att bli fullständig – om det inte vore för de paternalistiska och traditionella bestämmelser och riktlinjer som förhindrar ett individuellt självansvar. Även om dessa krav kommer underifrån framförs de av ”oss”, vi som är de bättre människorna, och riktas mot de inkompetenta ”andra”. Den nationella gemenskapen har blivit alltmer fragmenterad.

Översättning: Peter Lodenius

NOTER

1. Ännu så sent som under den nya ransoneringsdebatten 1982-83 gjorde IOGT motstånd, trots att läkare och andra som föreslog en reform inte vid den tiden var alkoholliberaler. En opinionsundersökning bland riksdagsmän visar att vinen nu tydligt vänt: bara kristliga riksdagsmän är längre för ransonerings (Svenska Dagbladet, januari 1992).

2. En kritisk konsumentorientering var uppenbar i flera artiklar om konsumtion och restauranger och i stående kolumner där journalister ställde ”besvärliga frågor” till tillverkare och försäljare av konsumtionsvaror om priser och kvalitet - en journalistisk idé som blev populär i eftermiddagstidningar och större dagstidningar under 1980-talet.

3. Materialet om Sverige i detta avsnitt är baserat på pressklippen i CAN-arkivet för 1964-65. Klip-

pen är från alla svenska tidningar och omfattar allt material som rör alkohol och alkoholpolitik.

4. Detta avsnitt baserar sig på Alkos klipparkiv som täcker alla finländska dagstidningar sedan 1.10.1965. Klippen omfattar praktiskt taget allt som skrivits om alkohol. Ölfrågan täcktes speciellt omsorgsfullt.

5. År 1985 hade vinjournalismen blivit så allmän att frågor ställdes om den eventuellt stred mot reklamförbudet. Journalisternas egen ”kommitté om textreklam” diskuterade problemet och uttryckte sitt ogillande över en artikel i *Svenska Dagbladet* som rapporterat om en vinsmakarklubbs utfärd till Bordeaux (Dagen 27.9.1985).

6. Kompetens och förmåga, liksom vilja och förpliktelse, är modaliteter i den sociosemiotiska teorin. Deras funktion är att konstruera ett specifikt värde för objekt och handlingar som t.ex. öl-drickstraditioner. Kompetens är en inneboende, förvärvad eller medfödd egenskap hos subjektet (”Vi vet hur man värdesätter den gamla ölkulturen”), förmåga är ett villkor (”Lagen tillåter inte oss att värdesätta den gamla ölkulturen”). Om modalitetsteori, se Sulkunen & Törrönen 1997.

7. Liknanade gillen finns i Storbritannien (The Campaign for Real Ale), Belgien, Holland, Frankrike och Schweiz. De hör till Europeiska öl-drickarnas förbund som ”representerar 60 000 ölkonsumenter i dessa länder” (*Ölfrämjandets* webbsida).

8. Sådana positioner är en del av det som kallas tillkännagivande strukturer i den sociosemiotiska teorin. De definierar subjektens plats som aktörer, t.ex. som ledarförfattare eller intervjuad, i den värld de beskriver (Sulkunen & Törrönen 1997).

KÄLLOR

Abrahamson, Maria (1999): Alkohol i brytningstid – ett kultursociologiskt perspektiv. Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet

Alkoholkommitténs betänkande (1978): Kommittébetänkande 1978:33. Helsingfors

Anttila, Anu-Hanna & Sulkunen, Pekka (u.å.): Alcohol policy in political parties' programmes. (Opublicerad)

Arppe, Tiina (1998): Sanctification of the ”accursed”. Drinking habits of the French existentialists in the 1940s. In: Galanter, Mark (ed.): Recent developments in alcoholism, vol. 14. New York: Plenum

Bell, Daniel (1996/1976): The cultural contra-

ditions of capitalism. New York: Basic Books

Campbell, Colin (1987): *The romantic ethic and the spirit of modern consumerism*. Oxford: Basil Blackwell

Ekholm, Anders & Tuominen, Eero (1966): Ett år mellanöl i Sverige II. *Alkoholpolitik* 29 (4): 162-167

Fagerholm, K.A. (1966): Ölförågan än en gång. *Alkoholpolitik* 29 (4): 153-154

Gellner, Ernest (1988/1983): *Nations and nationalism*. Oxford: Basil Blackwell

Hauge, Ragnar (1986): *Alkoholpolitikken i Norge*. Statens edruskapsdirektorat, Oslo

Hauge, Ragnar (1998): *Norsk alkohollovgivning gjennom 1000 år*. Rusmiddeldirektoratet, Oslo

Helander, Voitto (1976/1969): *Painostustoiminta lainsäädäntöprosessissa. Tutkimus alkoholipoliittisten painostusryhmien toiminnasta alkoholilainsäädäntöä uudistettaessa (Pätrykningsverksamhet i lagstiftningen. En undersökning av alkoholpolitiska pätrykningsgruppers verksamhet vid förnyelsen av alkohollagstiftningen)*. Turun yliopiston valtio-opin laitos. Tutkimuksia, sarja C, no 2, Turku

Holder, Harold D. & Kühllhorn, Eckart & Nordlund, Sturla & Österberg, Esa & Romelsjö, Anders & Ugland, Trygve (1998): *European integration and Nordic alcohol policies: Changes in alcohol control and consequences in Finland, Norway and Sweden 1980-1997*. Ashgate: Aldershot

Horverak, Øyvind (u.å.): *The influence of prohibition of spirits on the way wine has been sold in Norway*. (Opublicerat manuskript)

Ilstad, Bent Harald (1981): *Folkeaksjonen for pilsen – et sosialpsykologisk fenomen*. *Impuls* 35 (3-4): 64-68

Johansson, Lennart (2000): *Sources of Nordic solution*. In: Sulkunen, Pekka & Sutton, Caroline & Tigerstedt, Christoffer & Warpenius, Katariina (ed.): *Broken spirits. Power and ideas in Nordic alcohol control*. NAD publication no 39, Helsinki

Kosunen, Else (1996): *Adolescent reproductive health in Finland: Oral conception, pregnancies and abortions from the 1980s to the 1990s*. *Acta universitatis tamperensis, ser. A, vol. 486*. Tampere: Tampere university press

Kuusi, Pekka (1948): *Suomen viinapulma Gallup-tutkimuksen valossa (Finlands brännvinsproblem belyst av en Gallupundersökning)*. Helsinki: Otava

Kuusi, Pekka (1952): *Väkijuomakysymys (Brännvinsfrågan)*. Helsinki: Otava

Lalander, Philip (1998): *Anden i flaskan. Alko-*

holens betydelser i olika ungdomsgrupper. Stockholm: Symposion

Laski, Harold (1962/1936): *The rise of European liberalism*. London: Unwin

Leifman, Håkan (1998): *Svenska folkets attityd till försäljning av alkohol i livsmedelsbutiker*. I: Kühllhorn, Eckart & Björ, Jill (red.): *Svenska folkets alkoholvanor i förändring. Om utvecklingen fram till EU-medlemskapet*. Malmö: Sober

Liedman, Sven-Erik (1995): *Liberalism in the Nordic context*. I: Lakaniemi, Ilkka K. & Rotkirch, Anna & Stenius, Henrik (red.): "Liberalism". Renvall Institute, publication no 7, Helsinki

Lindblad, Maaria (1996): *Den samhälleliga alkoholfrågan. En studie av våra tre största politiska partiers syn på alkoholfrågan och alkoholpolitiken från 1960-talets mitt till 1990-talets början*. Opublicerad pro gradu-avhandling i statsvetenskap. Helsingfors universitet

Mäkelä, Klaus (1976): *Alkoholipoliittisen mielipideilmaston vaihtelut Suomessa 1960- ja 70-luvulla (Fluktuationer i det alkoholpolitiska opinionsklimatet i Finland under 60- och 70-talen)*. *Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuslase* no 98, Helsinki

Martin, Bernice (1981): *Sociology of contemporary cultural change*. New York: St. Martin Press

Martinussen, Willy & Valen, Henry (1976): *Makt og Moral. Verdipåvirkning og gruppeidentifikasjon i utviklingen av folkemeningen om abort*. *Tidsskrift for Samfunnforskning* 17: 19-46

NOU (1995): *Alkoholpolitikken i endring? Hvordan norske myndigheter kan møte de nye utfordringer nasjonalt og internasjonalt. Norges offentlige utredninger 1995:24*. Oslo: Statens trykning

Nycander, Svante (1996): *Svenskarna och spriten. Alkoholpolitik 1855-1995*. Malmö: Sober Förlag

Peltonen, Matti (1991): *Kieli vai kulttuuri? Väittely "suomalaisesta viinapästä" keväällä 1948 (Språk eller kultur? Debatten om det finska ölsinet våren 1948)*. *Alkoholipoliittikka* 56 (1): 8-25

Piaszczyk, Alina (u.å.): *Medborgare Franzén. En fallstudie. Institutionen för sociologi, Stockholms universitet*. (Opublicerad essä)

Riksdagsinterpellation om Systemaktiebolagets vinkampanj (1957): *Alkoholfrågan nr 9, 407-410*

Rokkan, Stein (1987): *Stat, nasjon, klasse*. Oslo: Universitetsforlaget

Room, Robin (1990): *Introduction. Community action and alcohol problems: The demonstration project as an unstable mixture*. In: Giesbrecht, Norman & Conley, Peter & Denniston, Robert

- W. & Gliksman, Louis & Holder, Harold & Pederson, Ann, Room, Robin & Shain, Martin (ed.): *Research, action, and the community: Experiences in the prevention of alcohol and other drug problems*. U.S. Department of health and human services. Office for substance abuse prevention. Rockville, Maryland
- Roszak, Theodore (1995/1968): *The making of a counter-culture*. University of California press, Berkeley
- Seigel, Jerrold (1986): *Bohemian Paris – culture, politics and the boundaries of bourgeois life, 1830-1930*. Harmondsworth, New York: Viking
- Slagstad, Rune (1998): *De nasjonale strateger*. Oslo: Pax forlag
- Stenius, Kerstin (1999): *Privat och offentligt i svensk alkoholistvård*. Lund: Arkiv
- Sulkunen, Pekka (1992): *The European new middle class. Individuality and tribalism in mass society*. Avebury: Aldershot
- Sulkunen, Pekka (1997a): *Logics of prevention. Mundane speech and expert discourse on alcohol policy*. In: Sulkunen, Pekka & Holmwood, John & Radner, Hilary & Schulze, Gerhard (ed.): *Constructing the new consumer society*. London: Macmillan
- Sulkunen, Pekka (1997b): *Alcohol and the imperative of health in mass society. Images of alcohol policy among the local elites*. In: Holmila, Marja (ed.): *Community prevention of alcohol problems*. London: Macmillan
- Taylor, Charles (1989): *Sources of self*. Cambridge: Harvard university press
- Tigerstedt, Christoffer (1999): *Alcohol policy, public health and Kettil Bruun*. *Contemporary Drug Problems* 26 (2): 229-335
- Tuominen, Eero & Bruun, Kettil (1966): *Ett år mellanöl i Sverige*. *Alkoholpolitik* 29 (4): 151-161
- Tuomioja, Erkki (1996): *Alkoholipoliitikko, sosiaalipoliitikko, ihmiskuntapoliitikko*. (Alkoholipolitiiker, socialpolitiiker, mänsklighetspolitiiker). Helsinki: Tammi
- Törrönen, Jukka (2001): *Between public good and the freedom of the consumer: Negotiating the space, orientation and position of Us in the reception of alcohol policy editorials*. *Media, Culture & Society* 23 (2)
- Warpenius, Katariina (u.å.): *Transformations in moral regulation. Finnish abortion and alcohol politics from the 1940s to the 1970s*. (Opublicerat manuskript)
- Warpenius, Katariina & Sutton, Caroline (2000): *The ideal of the alcohol-free society*. In: Sulkunen, Pekka & Sutton, Caroline & Tigerstedt, Christoffer & Warpenius, Katariina (ed.): *Broken spirits. Power and ideas in Nordic alcohol control*. NAD publication no 39, Helsinki
- Österberg, Esa (1999): *Changes in public attitudes in Finland*. Paper presented at the 38th International congress on alcohol and drugs, Vienna.